

Marija Znika

ČETIRI STALNICE HRVATSKE LEKSIKOGRAFIJE (Moguće viđenje)

U radu se navode, analiziraju i povijesnim slijedom prate četiri stalnice hrvatske leksikografije.

1. Hrvatska leksikografija ima relativno dugu tradiciju, od izoliranih riječi zabilježenih u 9. stoljeću u kanonskim priručnicima do samostalnih tiskanih djela s početka 16. stoljeća¹.

Bitnim odrednicama hrvatske leksikografije držim ove crte:

- a. zapadnoevropska orijentacija hrvatskih leksikografa, koja se očituje u njihovu pokušaju odmjera vanja² hrvatskoga jezika s okolnim evropskim jezicima, što uključuje i dobro poznavanje relevantnih evropskih jezika;
- b. svjesno djelovanje u jeziku, koje se očituje i u težnji da se izdigne iznad zavičajnoga govora, tj. u težnji za nadregionalnim³, naddijalektalnim povezivanjem s drugim govornicima istoga jezika;
- c. promatranje jezika kao zadanosti⁴ kojoj se teži, svijest o tome da i vlastiti jezik, osobito književni, treba učiti i naučiti jer taj jezik nije rođenjem-jednom za svagda dan, nije danost;
- d. težnja da se za nove civilizacijske pojmove iznađe domaća riječ ili stvori nova riječ, nov termin. To obilježje hrvatske leksikografije osobito dolazi do izražaja uvijek onda kad se ugrožavala samobitnost hrvatskoga jezika. O toj se težnji ponekad govori kao o hrvatskom purizmu⁵.

¹ Leksikografski rad kronološkim redom iscrpno prikazuje V. Putanec u Enciklopediji Jugoslavije, sv.5, Zagreb 1962, pod natuknicom *Leksikografija* i u *Priručniku za proučavanje povijesti leksikografije*, Zagreb 1992.

² Usp. i Mirko Peti, *Hrvatski ili srpski kao klasični jezik*, Rasprave Zavoda za jezik, knj. 16, str. 167-221, posebno str. 188.

³ Usp. J. Vončina, *Ozaljski jezično-književni krug* (Radovi Zavoda za slavensku filologiju, knj. 10, Zagreb 1968, str. 195-205), gdje se otkriva i analizira međudijalekatsko povezivanje.

⁴ O jeziku kao zadanosti i njegovoj normativnoj naravi usp. R. Katičić, *Jezikoslovní ogledi*, ŠK, Zagreb 1971, str.37-54.

⁵ O purizmu pri izgrađivanju jezičnoga standarda usp. D. Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb 1970, str 47-50. A o raznim vrstama purizma usp. R. Katičić, *O purizmu*, Novi jezikoslovní

Što nam daje pravo govoriti o te četiri stalnice hrvatske leksikografije? I što je to tjeralo ljude da pišu rječnike i gramatike? Svijest o tome da narod jest narod i po jeziku, a da jezik jest jezikom po riječima u leksikonu i po pravilima kako se te riječi mogu složiti. Od najranijeg je vremena prisutna svijest o popisu i propisu u jeziku⁶, pojmovima koje suvremena lingvistika drži nužnima u svakom jezičnom opisu.

2. Ako izuzmemo izolirane hrvatske riječi zabilježene u različitim latinskim kodeksima već od 9. stoljeća⁷, i kasnije nesamostalne zbirke riječi te mali Valentijanov *Talijansko-hrvatski rječnik*⁸, može se uzeti da ozbiljan leksikografski rad počinje s Faustom Vrančićem. Vrančićev *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmati(c)ae et Ungaricae*⁹ otkriva upravo spomenute stalnice hrvatske leksikografije. Na prvomu mjestu treba spomenuti težnju da se hrvatski jezik stavi uz bok s onodobnim poznatim jezicima. Na relativno ograničenu korpusu riječi Vrančić je pokazao da se onodobni hrvatski jezik može ravnopravno nositi s ostalim evropskim jezicima. A odabir jezika s kojima se hrvatski sučeljava pokazuje, uz obrazovanost autorovu, i njegovu okrenutost Evropi kao kriteriju za odmjerenje snaga. U tom se tekstu iskazuje i druga stalnica hrvatske leksikografije — težnja za nadregionalnosti: Rječnik je pisan čakavskim ikavskim narječjem, ali ima i štokavskih elemenata, iz čega slijedi i treća stalnica, a to je da te nove, nečakavske¹⁰ riječi treba učiti i naučiti. To pokazuje i prisutnost svijesti o području koje nastavju Hrvati i da se rječnik pisao i za one koji nisu čakavci. Vrančićev se purizam očituje:

a. u odabiru riječi što ih donosi pod *dalmaticae*, koje se i danas osjećaju kao izrazito hrvatske, npr.:

- biskup (episcopus)
- dopustiti (admittere, permittere)
- kušanje (experimentia)
- most (pons)

ogledi, ŠK, Zagreb 1986, str. 65–72. Isti, *Jezična kultura*, str. 73–89.

⁶ O tome rječito svjedoči i Vrančićev *Dictionarium* i posebno djela Bartola Kašića: *Institutionum linguae illyricae*, Rim 1604. godine, i hrvatsko-talijanski rječnik iz 1599. godine. Iz rječnika su uglavnom izostavljeni staroslavenizmi, kako tvrdi D. Gabrić-Bagarić u *Leksičkoj analizi Kašićeva Rječnika (Prilog u pretisku, str. 443)*.

⁷ V. Putanec, *ibidem*.

⁸ Petar Lupis Valentijan, *Opera nuova che insegna a parlare la lingua schiavonesca alli grandi, alli piccoli et alle donne*, Ancona 1527. Usp. V. Putanec, *Filologija*, knj. 9, Zagreb 1979, str. 101–139.

⁹ Venecija 1595.

¹⁰ Zvale se te riječi ilirske ili kako drugačije. Usp. R. Katičić, "Slověnski" i "hrvatski" kao zamjenjivi nazivi jezika hrvatske književnosti, *Jezik*, godište XXXVI, br. 4, str. 97–110.

opatica (ung. appatcza)¹¹
općiti (communicare, publicare)
pomnju imati (attendere)
poglavnik (praefectus, princeps)
žlica (cochlear);

b. u odabiru oblika riječi i sufikasa tipičnih za hrvatski jezik, npr. sufiksa *-telj* i deminutivnog sufiksa *-ica* (uz leksem *sjekira*), npr.:

četverostruk (quadruplex)
dilitelj (divisor)
obranitelj (vindex)
krenitelj (motor)
sikirica (ung. szekercze).

Da Vrančić nije usamljen, pokazuje plejada leksikografa i gramatičara iza njega, kao i onodobna literatura i pismenost¹² koja joj je prethodila.

Te četiri odlike hrvatskoga jezika, uočljive već u Vrančića, temeljne su odrednice hrvatskoga jezika i njegova vrijednosnoga identiteta. Po njima hrvatski jezik jest to što jest. Takvim su svjesnim radom udareni temelji zavičajnoj kući kakvoj teži svaki narod – jeziku. Nije stoga nimalo čudno što su se vlastodršci raznih boja okomljivali na taj jezik i na njegove priručnike, a nerijetko i na jezikoslovce. Uočili su opasnost od kodificiranoga jezika, jednoga od elemenata narodnoga bića. Stoga su činili sve da se proces standardizacije hrvatskoga jezika, a time i proces formiranja hrvatske nacije barem uspori, ako se već ne može zaustaviti. Stoga se, gotovo bih rekla brižljivo, njegovala teritorijalna rascjepkanost Hrvatske. Istodobno s tim procesom rastao je i otpor regionalizmu i težnja za prevladavanjem uskih regionalnih okvira¹³.

¹¹ Navedena među riječima koje su Mađžari preuzeli od Hrvata i tiskana kao *appateza*.

¹² O purizmu u slavonskoj književnosti usp. Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1978, str. 89–94. – “Usporedba tekstova iz tog najranijeg razdoblja hrvatske pismenosti i književnosti pokazuje još jednu zanimljivu crtu hrvatskog književnog jezika koja se javlja u samim počecima njegove upotrebe i traje stoljećima – do danas. To je izrazito jezično čistunstvo u djelima s literarnim pretenzijama. Međutim, dokumenti javne upotrebe, pa i crkvena djela, otvoreniji su od najranijeg vremena stranim utjecajima i u sintaksi i u leksiku, bilo romanskim (latinskim, talijanskim, mletačkim, supstratskim dalmatskim), bilo crkvenoslavenskim.” (D. Malić, *Počeci hrvatskog književnog jezika*, Prilozi za VII. međunarodni kongres slavista, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1973, str. 86, i ista: *Pravci razvoja hrvatskoga književnog jezika do ilirskog razdoblja*, Rasprave Zavoda za jezik, knj. 6–7, Zagreb 1982, str. 147). To demantira mišljenje o hrvatskom purizmu kao recentnom hrvatskom pomodarstvu.

¹³ B. Kašić je svoj rječnik pisao čakavštinom, ali u njemu ima i elemenata štokavštine. Nakon što je spoznao proširenost štokavskoga narječja, drži to narječje prikladnom osnovicom književnoga jezika za sve Hrvate, pa svoj prijevod *Svetoga pisma* (u rukopisu) i *Ritual rimski* (1640) piše štokavštinom.

Protežitost tih četiriju bitnih odrednica hrvatske leksikografije (i hrvatskoga jezika općenito) otkriva se u djelima mnogih leksikografa¹⁴, prisjetimo se npr. Belostenčevih paralelnih prijevoda s latinskoga ne samo na kajkavsko narječje nego i na štokavsko (slavonsko) i čakavsko (dalmatinsko), sve do 19. stoljeća, kada su neke od tih stalnica osobito došle do izražaja jer su se promijenili uvjeti u kojima se odvijao leksikografski rad.

3. Prošlo je stoljeće doba velikih civilizacijskih otkrića, za koje je trebalo iznaći u jeziku prikladne izraze. Narasle potrebe za nazivanjem novih civilizacijskih tekovina bile su poticaj stvaranju hrvatskoga znanstvenoga nazivlja. Upravo činjenica da su u hrvatskom jeziku kroz vjekove bile prisutne sve četiri njegove bitne odrednice bila je čvrsto uporište iz kojega je mogla izrasti onakva terminološka, leksikografska i jezikoslovna literatura kakva je nastala u prošlom stoljeću. Niklo je mnoštvo dvojezičnih rječnika, kojima su Hrvati svojim jezikom odgovarali na poticaje i izazove iz drugih jezika, većinom iz njemačkoga jezika, čijemu su civilizacijskom krugu, uz onaj latinske provenijencije, pripadali.

4. Među jezikoslovcima i leksikografima prošloga stoljeća nakon Stulića ističe se posebno ogroman leksikografski rad Bogoslava Šuleka. Po rođenju Slovak, po srcu Hrvat, ovladao je, premda stranac, tako dobro hrvatskim jezikom da je u njemu mogao kovati nove riječi za nove civilizacijske i znanstvene potrebe. Sada¹⁵ se pouzdano može reći da je Šulek jedan od posljednjih velikih enciklopedista: poznao je ne samo mnoge strane jezike nego i mnogobrojna onodobna dostignuća u svim znanostima. On zna za fotografiju, svjetlomjer, struje, a da o kemijskim spojevima i bilju i ne govorimo! A počeo je kao korektor u tiskari! To govori ne samo o njegovoj nadarenosti za jezikoslovstvo već i o uključenosti hrvatskih prostora u evropske civilizacijske tokove, kao i to da su tadašnje nove spoznanje vrlo brzo stizale i do naših krajeva i da nismo bili "na repu događaja".

Najznatniji doprinos hrvatskoj terminologiji dao je Šulek svojim *Rječnikom znanstvenoga nazivlja*¹⁶, u kojemu termine iz natuknice tumači na nekoliko jezika: njemačkom, talijanskom, ali i na engleskom i francuskom, uz grčke i latinske. Šulekovi znanstveni nazivi prošli su svojevrsnu recenzentsku provjeru time što je on za suradnike imao najpozvanije onodobne stručnjake iz pojedinih struka. Konačan oblik svakoj natuknici i odredbi značenja dao je ipak Šulek. Za

¹⁴ Bilo da su im rječnici ostali u rukopisu (kao npr. Zanottiju i Vitezoviću), bilo da su tiskani.

¹⁵ Nakon što je 1990. pretiskom njegovo djelo i njegov znanstveni rad postao dostupan širem krugu istraživača, što je omogućilo i prevrednovanje njegova djela. Usp. nadahnutu analizu Šulekova djela u *Pogovoru* pretisku, što ju je napisao i odnos prema Šulekovu djelu dokumentirano osvijetlio I. Martinčić.

¹⁶ *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, osobito za srednja učilišta*, Zagreb 1874.

mnoge se termine danas više i ne zna da ih je stvorio Šulek, a za neke se misli da ih je stvorio on, ali nije. Provjerom u Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika, što ga je na svijet izdala JAZU, utvrdili smo da u njemu nema Šuleku posve običnih riječi kao npr.:

- kišomjer – Regenschirm, pluviometro
- himna – Hymne
- školstvo – Schulwesen...

a za cijeli niz danas uobičajenih riječi prva, a nerijetko i jedina, potvrda iz 19. st. jest ona iz Šulekovih rječnika (*Znanstvenog nazivlja i Deutsch-kroatisches Wörterbucha*¹⁷):

- kišobran – Regenschirm
- kovak – schmiedbar
- obrazac – Formel, Muster
- obrazovanost – Cultur, Ausbildung, Bildung
- opnast – membranaceus
- opnen – membranoso
- palist – Nebenblatt
- podmitljivost – Bestechlichkeit
- poduzetnik – Unternehmer
- podvorba – servizio
- poluvodič – semiduttore, Halbleiter
- pučanstvo – Population, Bevölkerung, Einwohnerschaft
- sitnozor – Mikroskop
- sitnozoran – mikroskopisch
- svjetlomjer – Lichtmesser
- vrhovništvo (Šulek: *vrhovništvo*) – Oberhoheit
- zamašnjak – Schwungrad
- znakoslovlje, semiotika – Semiotik...

Uz te, danas većinom prihvaćene riječi imao je Šulek i niz semantički prozirnih tvorbi, koje ipak nisu prihvaćene:

- dogled – Sehweite
- kolnica – Remise
- moždanište – Schädelhöhle
- obavljač – Funktionär
- pojeća voda, pojivo – Trinkwasser

¹⁷ Zagreb 1860.

samovlast – Absolutismus
sjedo – Sediment
spojitost – Continuität
zgradište – Bauplatz...

Neke su njegove tvorenice prihvaćene u drugačijem značenju od onoga što im je dao Šulek:

ostava – Deponierung, danas u suženu značenju *smočnica*
oblovinina – Mantelfläche des Cylinders, danas *obla drva, oblice*
različak – Varietät, danas (i u njegovo vrijeme) *cvijet Centaurea cyanus ...*

Druge su doživjele promjenu na planu izraza:

piljana – Sägemühle, danas *pilana*
samiti – isolieren, danas *osamiti (se)*
seljanstvo – Landbevölkerung, danas *seljaštvo*
sitost – Saturation, danas *zasićenost*, npr. otopine, itd.

S nekim se riječima navedenim u Šulekovu Njemačko-hrvatskom rječniku zbililo nepredvidivo. Riječ Theater Šulek prevodi kao *kazalište, pozorište, teatar*, a Stockwerk – kao *sprat, pod, boj, kat*. Već su se u njegovo vrijeme te riječi polarizirale tako da su u hrvatskom jeziku ostale kao neobilježene

kazalište i kat

a u srpskom su prihvaćene

pozorište i sprat.

Šuleka mnogi drže najvećim hrvatskim puristom. On doista jest pobornik hrvatske purističke tradicije, ako se pod time razumijeva stvaranje ili traženje prikladnih domaćih riječi za nove (osobito strukovne) pojmove. Na tomu je planu njegova uloga iznimna. Ne samo da je tražio prikladne riječi za nove pojmove nego je i kovao nove riječi u duhu hrvatskoga jezika, imajući istančan gotovo nadmašan osjećaj za leksičke nijanse, tvorbena značenja i sustave tvorbenih kategorija.

Kasnije su njegov rad omalovažavali jer nisu shvatili da treba uložiti truda kako bi se prodrlo u zgradu njegove tvorbene sustavnosti. Mnogi su se rugali¹⁸ njegovim izoliranim tvorbama koje nisu “u duhu narodnoga jezika”. Kao ilustraciju uzimalo se obično riječi tipa *kolodvor*¹⁹ (*natuknica u Rječniku znanstvenoga*

¹⁸ A mnogi su i preuzimali od njega, npr. Đorđe Popović u svojemu *Rečniku srpskoga i nemačkoga jezika*, Pančevo 1879–1881.

¹⁹ Riječ kolodvor nije Šulekova tvorenica. Prvi put je, koliko se za sada zna, nalazimo u Filipovićevoj djelu *Deutsch-kroatisches Wörterbuch* (1869). U slovenskom je jeziku zabilježena 1843. u

nazivlja). Bila nakarada ili ne, dobro tvorena ili ne, tek riječ *kolodvor* održala se do dana današnjega u književnom jeziku i u govoru. Možda upravo zato što nije bila tvorena na narodnu, što ju je trebalo naučiti, što nije bila tako sama sobom razumljiva kao *kruh*, *brat*. A ona i ne spada u taj rječnički sloj, već u nadgradnju.

Upravo ta riječ pokazuje održanu životnost jedne od konstanti hrvatskoga jezika i hrvatske leksikografije posebno: a to je s v j e s n o djelovanje u jeziku, ulaganje energije, napora u njegovo učenje i njegovo trajanje. Na primjeru prošlostoljetne terminologije, ali i jezika općenito, pokazuje se zahtjevnost hrvatskoga jezika, koja se očituje u težnji da se u njemu razumijemo dokraja, bez ostatka, a ne nekako, približno, bilokako. A da bismo to mogli, moramo ga učiti.

Najveća je zasluga jezikoslovca Šuleka što je udario temelje hrvatskoj terminologiji, koja se od njega razvija svojim zasebnim tokom. U njegovim se djelima ogleda zrelost hrvatskoga književnog jezika kao općeprihvaćenog, nadregionalnog, funkcionalno polivalentnog jezika²⁰. Stoga se njegova djela, pod izlikom da donose neprihvatljive neologizme, nisu donedavno ponovo izdavala, a Šulekov je opus ostao relativno nepoznat, i negativno obilježen od strane pristaša drugačijih gledišta, gotovo sve do naših dana²¹.

5. Umjesto nadregionalnoga književnog jezika, sposobnog za odmjeravanje s evropskim jezicima, nuđen nam je od kraja prošloga stoljeća jezik utemeljen na ruralnomu leksiku i narodnoj pjesmi. A stoljetna se hrvatska tradicija zabacivala. To djelomice pokazuje i građa za *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*. To je ogroman dijakronijski rječnik, koji donosi obilje građe tako da se neka riječ može pratiti kronološki a, u načelu, i po teritorijalnoj rasprostranjenosti u dijalektima, pa i akcenatski²². Najveća je vrijednost toga rječnika obilje primje-

Novicama, kako navodi F. Bezljaj u *Etimološkom slovaru slovenskega jezika* (knj. II., Ljubljana 1982). On je drži kalkom prema njem. Bahnhof (koji je zabilježen u Grimmovu *Deusches Wörterbuchu*, knj. I, Leipzig 1854). Riječ *kolodvor* nalazimo pribilježenu na margini Babukićeva primjerka Mažuranić-Užarevićeva *Deutsch-illyrisches Wörterbucha*, Zagreb 1842: *Bahnhof* kolnjak, kolnica (željeznice), kolodvor, i to među riječima koje su, po Babukićevu sudu, nužne u takvu rječniku. Babukićev se primjerak toga rječnika čuva u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. O Babukićevoj bilješci nalazimo podatak u raspravi V. Dukata, *Rječnik Mažuranića i Užarevića*, Rad JAZU, knj. 257, str. 129. Zahvaljujem dr. V. Putancu koji me upozorio na te podatke.

²⁰ Godine 1815. bio je gotov Katančićev prijevod *Svetoga pisma staroga i novoga zakona* (izašlo je 1831), a 1859. izašao je i Skarićev prijevod *Svetoga pisma staroga i novoga uvila* u četiri sveska.

²¹ Usp. uz već citirani Martinčićev *Pogovor* uz pretisak i ove radove: P. Skok (*O srpskohrvatskom jeziku sadašnjice*, Letopis Matice srpske, Novi Sad 1953, str. 342) naziva Šuleka jezičnim genijem. — Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb 1964. — Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1978.

²² Nevolja je s tim rječnikom u tome što je na njemu radilo mnoštvo ljudi i što su se kriteriji obrade mijenjali. Pa dok je u Daničićevoj obradi riječ *čačkati* ("zabadajući što u što, vaditi što onim što se zabada iz onoga u što se zabada") gotovo savršeno metajezlično opisana, ali taj je opis praktično neupotrebljiv, dotle u Budmanijevoj obradi riječi *glava* imamo na gotovo dvadesetak stranica glavu s pridjevima, glavu s glagolima, ali prave leksikografske odredbe *glave* nema. A

ra, i to rečenica i sintagmi, tako da je građa u njemu osobito sintaktički zanimljiva i upotrebljiva.

I dok u *Rječniku JAZU* ima dosta potvrda iz hrvatske književnosti, u pravilu samo na štokavskom i čakavskom narječju jer se kajkavsko (iz njega su uzeti neki rječnici i poneko literarno djelo) držalo dijelom slovenskoga, i dok čitav niz pisaca piše, stvara djela neprolazne vrijednosti na štokavskom narječju, npr. Matoš, dotle F. Iveković i I. Broz građu za svoj *Rječnik hrvatskoga jezika* uzimaju pretežno iz djela Karadžića i Daničića. Iveković–Brozov *Rječnik* izašao je 1901. godine, a Matoševo *Iverje* 1899. i *Novo iverje* 1900. Taj rječnik i Matoševa književna produkcija dva su svijeta, dva paralelna toka koji se ne dotiču, dvije vrijednosne orijentacije zasnovane na različitim uzorima.

6. Mukotrpan leksikografski posao nastavlja se i u 20. stoljeću na dva gotovo nedodiriva kolosijeka: na jednomu su hrvatski vukovci, a drugim se vozi hrvatska književnost. Hrvatsko vukovsko jezikoslovlje nudi koherentan opis jezika zasnovan na djelima Karadžića i Daničića i narodnih umotvorina, ali ne i jezika hrvatske književnosti²³. Pojedinačna drugačija djela ne mogu izmijeniti općega dojma.

Zabacuje se i hrvatska leksikografska i književna tradicija, koje su počivale na istim konstantama. Na hrvatski se jezik pokušava protegnuti zajednički, nov početak, početak s djelima V. S. Karadžića. Jezik se želi učiniti sredstvom za posezanje. A hrvatski se jezikoslovci i dalje ustrajno bave leksikografijom. Njima je leksikografija sudbina, tu su njihovi korijeni, sadržani u riječima, u rječnicima.

7. Nakon drugoga svjetskog rata hrvatska leksikografija dobiva još jednu novu odrednicu: *n e d o v r š e n o s t*. To je rezultat upletanja politike u jezik. Jedan je od takvih nedovršenih rječnika i *Rječnik hrvatskosrpskoga jezika* MH i MS, koji je u Zagrebu izašao do slova K. Zamišljen da pokaže kako su hrvatski i srpski jedan jezik, morao je doživjeti neuspjeh jer se nisu mogli iznaći takvi kriteriji koji bi mogli pokazati da nešto jest jedno, a primjeri pokazuju da razlike postoje. Privid ravnomjerne rasprostranjenosti leksika stvarao se tako da se u obradi daje isti status stilski neobilježenim, uobičajenim riječima jednoga jezika, za koje postoji obilje primjera u tom jeziku, i onima stilski obilježenim u drugomu jeziku, za koje u tom drugomu jeziku postoji po koji izoliran primjer. Kao ilustraciju toj tvrdnji usp. npr. ove natuknice:

doglavnik
dalekovid
domovina...

da o izostanku onodobnih civilizacijskih pojmova, od kojih je mnoge Šulek obradio, i ne govorimo: u njemu nema riječi *himna* (ima *iman* i *imna*), ali ima primjera iz najzabitijih ruralnih govora.

²³ Primjer je za to Maretićeva *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1899. (2. izdanje 1931).

Rječnik se slomio upravo na terminima. Htjelo ih se prikazati kao sinonime, zaboravljajući njihovu pripadnost dvama terminološkim sustavima. Čak ako se i uzme da su to ravnopravni sinonimi, nisu oni mogli opstati u istom sustavu, u istim kontekstima. Da su u istom sustavu, moralo bi, kako su semantičari davno opisali, doći do rješenja sinonimskog konflikta, i to: ili ograničavanjem područja upotrebe jednoga od sinonima ili gubljenjem jednoga od sinonima koji se osjeća kao balast u jeziku i po načelu jezične ekonomije mora nestati iz jezičnog sustava. A pritom to uopće nisu bili sinonimi u jednom jeziku, već samostalni termini u dva različita terminološka sustava! Htijenje da se sinonimnim učini ono što sinonim nije, toliko je opteretilo obradu da je učinilo Rječnik praktički neupotrebljivim. Čak ni obrazovanim čitateljima nije bilo lako odgonetnuti što pripada kojemu terminološkom sustavu. Evo primjera samo radi ilustracije. U tzv. latiničkoj ijekavskoj, hrvatskoj verziji koja je izdana u Zagrebu, u kojoj su hrvatski termini trebali u definicijama biti na prvomu mjestu, čitamo pod natuknicom

AZOT = dušik, gas, plin bez boje i mirisa, jedan od glavnih sastojaka vazduha, zraka.

DUŠIK = azot, plin, gas bez boje, ukusa i mirisa.

Definicije tipa *azot* spadaju doista u red lingvističkih nakarada, jer izjednačuju neizjednačivo i eksplicite pokazuju htijenje za posezanjem u tuđe, što se onda tako i osjetilo i izazvalo žestok otpor te dovelo do prekida rada.

Razlike između hrvatskoga i srpskoga nisu nigdje tako evidentne kao u terminološkim sustavima, koji su se razvijali neovisno jedan o drugome. Tu su razlike doista velike i nepremostive²⁴. Tako je Rječnik na hrvatskoj strani ostao nedovršen. Srbi su ispisanu građu presnimili i Rječnik u svojoj verziji dovršili.

Kasnije je bilo više inicijativa za izradu rječnika hrvatskoga jezika. S poslom se započinjalo nekoliko puta, izrađivali su se elaborati, počelo se obrađivati, ali političko *ne* nije dopustilo njihovu izradu. Tako je hrvatski jezik donedavna ostao bez svojega cjelovita suvremenoga rječnika. Jedino na čemu se u zemlji moglo raditi, bili su različiti dvojezični rječnici²⁵ i strukovni rječnici (npr. rječnik trgovine, pomorstva, ovisnosti itd.) i *Dopune Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU* u kojima se obrađuje građa izostavljena u *Rječniku JAZU* (pretežno djela iz 19. stoljeća). Zanemarena kajkavska građa predmet je obrade novoga *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (do sada je izašlo 6 svezaka). U mnogima od dvojezičnih rječnika očita je prisutnost hrvatskoga jezika, bez obzira na naslove²⁶.

²⁴ To se uvidjelo i pri izradi tzv. *Jugoslavenskih standarda*, kad se 70-ih godina, premda nevoljko, ipak moralo pristati i na hrvatsku verziju tih standarda.

²⁵ Spomenut ćemo samo neke: Hurmov *Njemačko-hrvatskosrpski rječnik*, Filipovićev *Englesko-hrvatskosrpski rječnik*, Putančev *Francusko-hrvatsko ili srpski rječnik*, Vinjin *Španjolsko-hrvatskosrpski*, Poljančev *Rusko-hrvatskosrpski rječnik* itd.

²⁶ Tako, npr., i u Benešićevu jednojezičnom *Rječniku hrvatskoga književnog jezika od preporoda*

Opet je bio na djelu svjestan napor da se hrvatska leksikografija vrati svojemu pravomu prvotnomu predmetu: opisu riječi hrvatskoga jezika i konstantama toga jezika.

Nesmetan rad na jeziku, pa i na leksikografiji, nastavljali su oni koji su mogli – slavisti u inozemstvu. Tako izlazi Matešićev *Rückläufiges Wörterbuch des serbokroatischen*²⁷ i, kasnije, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1982) i *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik* (1988). Hraste i Šimunović izdali su *Čakavsko-njemački rječnik*²⁸. U suradnji s austrijskom stranom izlazi u Željeznom i Zagrebu *Njemačko-gradišćanskohrvatsko-hrvatski rječnik* (1982) te njegova druga verzija s gradišćanskim hrvatskim na prvomu mjestu (1991). Opet se jednom mali hrvatski jezik odmjerava s jednom od najjačih leksikografskih sila u svijetu, s njemačkom leksikografijom. U zemlji je objavljen (1971–1974) Skokov *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* što ga je nakon Skokove smrti priredio njegov suradnik dr. V. Putanec. Taj je rječnik, uza sve razumljive nedostatke, nezaobilazan i najveći etimologijski rječnik u slavenskomu svijetu.

8. Godine 1991. izlazi jednotomni Anićev *Rječnik hrvatskoga jezika*²⁹. U njemu je obrađena građa od slova A do slova Ž. Od toga se rječnika s takvim naslovom očekivalo da će temeljne odrednice hrvatske leksikografije u njemu sigurno morati doći do izražaja jer više nije bilo negativnoga političkog pritiska koji bi nametao negiranje izvornih hrvatskih tokova.

Iz *Predgovora* se dalo zaključiti da su u obradu uključene suvremene lingvističke spoznaje, pa se očekivalo djelo trajnih vrijednosti. Međutim, Anićev je *Rječnik* dobrim dijelom iznevjerio naša očekivanja. Razlog tomu može ležati i u činjenici da se dugo nije radilo na takvu rječniku, pa je i to moglo otežavati obradu građe.

U *Rječniku* se donekle uvažavaju civilizacijski dosezi današnjice. Odmjeravanje s evropskom tradicijom u ovakvu rječniku nije više na razini pojedinih riječi (jer nije dvojezični rječnik), već na metodološkoj razini i ogleda se u odabiru korpusa i nivou leksikografske obrade.

S gledišta korpusa (kriteriji odabira toga korpusa posve su nejasni³⁰) u *Rječniku* ima višak riječi kojima zadanost naslovom djela ne daje opravdanja

do I.G. Kovačića, Zagreb 1985. do 1990, od kojega je do sada izašlo 12 svezaka. O nastanku toga djela niz zanimljivih podataka donosi V. Putanec u već spomenutom *Priručniku*, na str. 16.

²⁷ Wiesbaden 1965–1967.

²⁸ Köln–Wien 1979–1983.

²⁹ Kritike o tomu rječniku nisu bile povoljne. Usp., npr., samo ove prikaze: B. Tafra, *Crtice o Anićevu Rječniku*, *Jezik*, XXXIX, br. 4, 1992, str. 112–119; S. Vukušić, *Naglasak u Anićevu Rječniku hrvatskoga jezika*, *Jezik*, XXXIX, br. 4, 1992, str. 119–122; S. Pelz, *Nekoliko napomena uz Anićev Rječnik*, *Jezik*, godište XXXIX, br. 5, 1992, str. 142–150.

³⁰ U *Pogovoru* Anić navodi da *Rječnik* "sadrži najvažnije tipove vokabulara koji čine naš današnji

(usp. npr. riječi tipa: *škembe, škembav...*), ali i m a n j a k riječi iz suvremenoga hrvatskoga standarda (nema, vjerojatno omaškom, npr. riječi *hrvatski!*, ali ni običnih riječi kao *hrana*, koju nalazimo već u Vrančića, i to na više mjesta, u različitim značenjima: s.v. *alimentum, alimonia, educatio, nutrium*). Na metodološkoj razini *Rječnik* pokazuje pomanjkanje kriterija u odnosu prema odabiru i obradbi građe iz korpusa. Ne nazire se pouzdan oslonac u razlučivanju općeprihvaćenog, stilski neobilježeneog i nadregionalnog leksika u odnosu na različite stilski obilježene i regionalne riječi³¹. U natuknicama dolazi regionalno, dijalektno, bez sustavna upućivanja na općeprihvaćeno (npr.: *šalabazati, šamla, šćapiti, šarage...*). Brojne su i pogreške u odredbi značenja. Evo za ilustraciju samo nekoliko s početka jednoga od leksikografski neproblematičnih slova — slova Š:

šetnja — /lagan hod ili vožnja.../. Otkad je šetnja vožnja, ne znam.

šilt — /2. sjenilo svjetiljke/, a to nije *šilt*, već *širm*.

šiljilo — /pribor za šiljenje olovaka okretanjem/, a nije pribor, već je to naprava za šiljenje olovaka okretanjem.

školarina — /iznos koji se uplaćuje za školovanje/, a nije iznos, već novac.

škrabica — /1. kutija s otvorom za ubacivanje dobrotvornih priloga/, a ne, nego novca u dobrotvorne svrhe.

šiške — /uvoji kose koji se šišaju i oblikuju tako da ukrašavaju čelo/. To su valjda pramenovi kose ili kosa koja je ošišana tako da pada na čelo, da pokriva čelo. A da li ga ukrašava ili nagrđuje, to za šiške nije bitna semantička odrednica, i prema tome leksikografa ne zanima.

šapka — /okrugla tvrda kapa uz uniformu oficira/. Tu nedostaje bitni dio: kapa s tvrdim štitnikom.

šaren jedno je od značenja i /nepouzdan, sumnjiv/ s ogradom (o osobi), a kao primjer daje se *šarena posla*, dakle nešto neosobno...

Pogrešaka je bilo i u oglasu za *Rječnik*. Tu se interveniralo, ali pogreške nisu posve uklonjene. Tako se *lepinja* opisuje kao /tanka šuplja pogača od bijelog brašna, jede se nakon što se napuni i ponovo peče/. *Lepinja* nije pogača, već tanki kruščić od dizana tijesta, a pogača se ne pravi od dizana tijesta. Za *bevandu* se kaže da je to /vino primorskog podneblja kojem je radi lakoće, probavljivosti i boljeg gašenja žedi dodana prikladna količina vode/. *Bevanda* nije vino, već napitak od vina i vode/. A ostalo ne spada u leksikografiju, već u neke druge struke.

Takva fluidnost leksikografske obrade otkriva nedostatak jasne koncepcije o hrvatskom književnom jeziku, što je rezultiralo odsutnošću tako potrebne nor-

suvremeni jezik". U *Rječnik* su po njemu ušle "sve one riječi koje se, ustaljene tradicijom, smatraju književnima, i to u onim značenjima koja su kao takva ustaljena" (str. 877).

³¹ Riječ *šizika* ima potpunu obradu, a *ugibaldište* se upućuje na *uklonište*.

mativne komponente, kad je već deskriptivna ispala nedostatnom. Rječnik je po tome ispao ni normativan (jer propisuje, ali nesustavno), ni deskriptivan (jer opisuje ali nepotpuno).

Prednost je Anićeva *Rječnika* što je unio suvremenih izričaja (kolokata i fraza) i time obogatio hrvatsku frazeologiju. Tako pod riječju *čavka* nalazimo kao *čavke* u značenju /brbljavo i glasno/; pod riječju *čašica* stoji *draga mu je čašica* (leksikografski korektno bilo bi: *draga je komu čašica*) /voli popiti...sklon je piću/.

U Anićevu *Rječniku* hrvatskoga je purizma najviše u *Pogovoru*. Tamo gdje se obara na puriste da kljaštre jezik. A njegovo nerazumijevanje važnosti stvaranja novih termina začuđuje. On rezignirano pita: "U današnje vrijeme morat će svaka struka sama sebe zapitati ima li smisla ulaziti u unaprijed izgubljenu bitku i stvarati termine koji će zastarjeti prije nego što se usvoje ...". A upravo su stručnjaci raznih struka, ne povodeći se za političkim ili inim pomodarstvom, brižljivo odmjeravali nove termine te nerijetko pokazivali veću dosljednost, interes i smisao za hrvatski jezik od nekih hrvatskih lingvista.

Anićev je Rječnik tipičan primjer rječnika korpusa: opisano je sve čega u korpusu ima, ali bez sustavnosti i jasnih kriterija zašto se što opisuje, što je, uz pogrešno određena značenja, dovoljan razlog da se njime oprezno služimo.

9. Težnja da se za nove pojmove stvore ili nađu svoji, domaći izrazi kako bi se barem u jeziku ostvarivala potrebna sloboda — da se i u vlastitom jeziku ne bude robom — prirodan je obrambeni mehanizam koji postoji u svakom jeziku. Ovisno o okolnostima u kojima se pojedini jezik razvija taj se obrambeni mehanizam aktivira češće ili rjeđe. Kod nas se aktivirao dosta često.

Mravljom upornošću brojne su generacije stvarale riječi, plodotvorno ih nadograđujući na starije slojeve. Usviještenost u hrvatskim jezikoslovcima da se hrvatski jezik treba učiti, da se oko toga jezika treba truditi, da mu treba težiti kao nečemu što je zadano, da jezik nije nešto rođenjem dano, nešto što se jednom za svagda ima, da to nije jezik jednoga određenoga kraja, već da je on nadregionalan, zajednička je crta koja se proteže od Vrančića do naših dana. Kad kažem da većina Hrvata mora svjesno nastojati oko hrvatskoga jezika, da ga mora učiti, valja se prisjetiti da svi kajkavci i čakavci, slavonski i drugi staroštokavci—šćakavci moraju uložiti mnogo truda da svladaju u književnom jeziku distribuciju *jata*, *č* i *ć*, a da se o akcenatskim i leksičkim posebnostima i ne govori.

Naši su leksikografi stvarali manje ili više normativne rječnike. Nisu uzimali sve što im je došlo pod ruku. Birali su. To se ogleda i u izboru natuknica, i u nizanju sinonima kad su na prvo mjesto stavljali onu riječ ili onaj oblik kojemu je, po njihovu sudu, valjalo dati prednost, koji je bio poželjan u jeziku što se upravo opisivao.

10. Hrvatsko jezikoslovstvo najavilo se tiskanim djelom, i to r j e č n i k o m . Zašto su se Vrančić i kasniji jezikoslovci prihvatili najtežega posla u opisu jezi-

ka? Ne znamo. Možda je izazov da se opiše ono neuhvatljivo, a tako prisutno, da se opišu značenja riječi kojima su se služili, svjesni da ga nikada ne mogu do kraja opisati, kao što ni sve riječi nikada ne mogu popisati, možda je taj izazov bio zov kojemu se nije moglo odoljeti. Opisivati otvoren popis kakav je leksik, tako fluidne građe kakva je semantika, za to je trebalo i hrabrosti i pameti. I Vrančić i njegovi nasljednici imali su i hrabrosti da se otisnu u nepoznato i pameti da svoj naum provedu. Bili su svjesni činjenice da se oko jezika treba poraditi, a da bi se to moglo, mora se znati *što se hoće i za koju svrhu se hoće*. Ukratko: da se mora imati jasna koncepcija. Svi ti naši slavni leksikografi imali su jasnu koncepciju o jeziku kojega su rječnike pisali, znali su kakav jezik žele opisati i stvarati. Imali su u glavi i jasne *kriterije* koji su im mogli omogućiti ostvarenje takve koncepcije.

Smisao ovoga osvrta na četiri bitne komponente hrvatske leksikografije jest u podsjećanju na naše korijene, na povijest što prepoznatljivo traje u suvremenosti.

Zusammenfassung

VIER KONSTANTEN DER KROATISCHEN LEXIKOGRAPHIE

Im Artikel wird über die vier Konstanten in der kroatischen Lexikographie gesprochen. Das sind:

1. Das Vergleichen der kroatischen Sprache mit den wichtigsten benachbarten Sprachen.
2. Bewusstes Streben nach dem Bewältigen des Regionales in kroatischer Sprache.
3. Das Betrachten der Sprache als Erscheinung, die als eine offene beschränkte Menge betrachtet wird, die erlernt werden muss.
4. Kroatischer Purismus.

Im Artikel werden diese Konstanten an einigen Beispielen der kroatischen lexicographischen Werken bis zur neuesten zeit analysiert.